

I 55
ÅÅ

Installations föreläsning

Prof. Erik Ekstrand
vårskansprofessur
av prof.

OM KÄNSLANS OCH VILJANS BETYDELSE I SPRÅKETS LIV. 25. 1. 52

INSTALLATIONSFÖRELÄSNING

HÅLLEN DEN 17. NOV. 1928

AV

ROLF PIPPING.

Om man kan tala om ett centralproblem i språkvetenskapen, så är det frågan om förhållandet mellan språkets innehåll och form. Trots sin genomgripande betydelse har detta problem fått en ganska otillfredsställande behandling. Orsakerna härtill äro många, framför allt naturligtvis problemets invecklade beskaffenhet. Jag skall emellertid inte gå närmare in på dessa orsaker och svårigheter. Jag vill endast framhålla en sida av problemet, som enligt min tanke har beaktats alltför litet av de flesta språkmän, och som tillika kan ha ett visst allmänt intresse.

Den sida av problemet jag åsyftar är frågan om känslans och viljans betydelse i språkets liv.

Låt oss återkalla i minnet en grundläggande definition, som från den vetenskapliga litteraturen har funnit väg till skolingrammatiken och som vi alla därför känna. Jag åsyftar den vanliga definitionen på det grammatiska begreppet »sats»: »En sats är det språkliga uttrycket för en tanke».

Låt oss härmed jämföra grammatikens benämningar på de olika slagen av sats: påståendesats, frågesats, uppmanings-sats, önskesats, utropssats.

Det inses utan vidare, att här föreligger en inkonsekvens mellan den allmänna satsdefinitionen och de skilda satsbenäm-

ningarna. Ett utrop och en uttalad önskan äro i främsta rummet uttryck för känslor, och det är således, om icke oriktigt, så åtminstone ofullständigt och missvisande, att definiera en utrops- eller önskesats som det språkliga uttrycket för en tanke. En uppmaning är ett uttryck för den talandes vilja. En fråga innebär åtminstone indirekt en uppmaning till ett svar. Det är egentligen bara för påståendesatsen som den allmänna satsdefinitionen är någorlunda tillfredsställande. Men ett påstående som tillika är ett avsiktligt meddelande, och det äro väl de flesta påståenden, utgör såsom sådant en viljeyttring av den talande. Ett oavsiktligt meddelande — ett yttrande som undfaller en obetänksamt, kanske mot ens egentliga önskan och vilja — är närmast att jämföras med ett ofrivilligt känsloutbrott. Och vad är det över huvud som sätter vår tunga eller penna i rörelse, vare sig avsiktligt eller oavsiktligt, om icke vårt intresse för olika företeelser, kort sagt våra sympatiska och antipatiska känslor och våra av dessa bestämda viljedispositioner? T. o. m. det renodlade intellektuella intresset har en emotionell grund.

Så självklara saker som dessa ha språkmännen naturligtvis inte kunnat vara okunniga om eller ens kunnat se bort ifrån helt och hållet — det visa ju redan de i förhållande till den allmänna satsdefinitionen inkonsekventa benämningarna »utropssats», »uppmaningssats», »önskesats». Men de flesta språkmän ha icke dragit de konsekvenser de bort draga av sin egen insikt om språkets affektiva sida. De säga, att språket uttrycker vår känsla och vilja endast indirekt; vad språkets ord och former beteckna och vad språket således uttrycker direkt är endast *föreställningar* av olika slag, föreställningar både om tankens och känslans och viljans företeelser. Föreställningarnas olika art behövde språkvetenskapen ej stort bekymra sig om.

Det finns emellertid språkmän som ha sett annorlunda på saken, och enligt min tanke med allt skäl. För det första är det ett misstag, att ett föreställningsinnehåll, ett intellektuellt fixerat betydelseinnehåll, är knutet vid alla språkliga uttrycksmedel och att inga språkliga uttrycksmedel finnas med direkt

affektiv valör. Till den saken skall jag återkomma. Men för det andra, även om vi hålla oss till de språkliga uttrycksmedel som otvivelaktigt i första rummet förmedla föreställningar, så hämnar det sig svårt, om vi i fråga om sådana inte skilja på de uttryckta föreställningarnas olika art och inte beakta deras affektiva upphov, syfte och verkningar. Språkforskaren får aldrig förlora ur sikte, att språket är ett uttrycksmedel för *hela* vårt själsliv. De affektiva omständigheterna spela oavlåtligt en roll jämsides med de intellektuella, än i harmoni, än i konflikt med dessa; och de ha i många avseenden påverkat uttrycksformernas gestaltning.

Det torde vara ett psykologiskt grundfaktum, att människan erfar ett behov av utlösning för starka känslor både av lust och smärta, av glädje och sorg. När känslorna hota att bli övermäktiga, behöva vi »lätta vårt hjärta», som det så träffande heter. Utlösningen verkar som en säkerhetsventil, utan vilken ångpannan skulle explodera. Detta lättnadsbehov utlöser rörelser av olika slag. Man »hoppas av förtjusning», (eller — av ilska), man »dansar av fröjd», man »knyter nävarna av förbittring». Också sådana rörelser kunna utlösas som ge upphov åt ljud, alltså rörelser i talapparaten: man skrattar, gråter, suckar, gäspar, tjuvar, skriker, gnolar, sjunger; och man — talar. Det antages rätt allmänt, och som det synes med skäl, att reflexljud framkallade av känslans utlösning behöva höra till de faktorer som ha betingat språkets uppkomst. Med sådana ljud associeras föreställningar om de känslor av vilka de framkallats, och om förhållanden som stodo i samband med känslorna i fråga. Sådana från början oavsiktligt frambragta ljud började utnyttjas i avsiktligt meddelelsesyfte, och på denna väg torde grunden ha blivit lagd till uppkomsten av ett språk bestående av vissa ljud som tecken för vissa föreställningar.

Utlösningens behov var sålunda från början spontant, oavsiktligt, och utlösningen sitt eget ändamål: att bringa lättnad. Men mycket tidigt förbands utlösningen med praktiska syften, utlösningens uttryck blev på samma gång uttryck för ett mer eller mindre avsiktligt meddelande. Också om man ser saken

från den affektiva synpunkten, torde man få säga, att det ej kan dragas någon bestämd gräns mellan känslans utlösningssbehov som självändamål och känslans behov av gensvar i andra människors känsloliv. Människans behov av sympati, av medkänsla hos sina likar i glädje och sorg, hör också till själslivets grundfakta. Därav följer att många känslouttryck äro samtidigt framkallade av vårt utlösningssbehov och vårt behov av sympati.

Lika elementärt är behovet att mot det faktiska eller förmenta upphovet till vår lust eller smärta rikta uttryck för tacksamhet eller vedergällande ovilja. Det rena utlösningssbehovet förenar sig även i sådana fall med ett praktiskt syfte, men gör det på primitiva stadier tämligen reflexartat. Häftig smärta kan komma oss att i förargelsen sparka till en stol som vi av egen drumlighet ha stött oss emot. Jämför också människans outrotliga benägenhet att söka en syndabock för sina lidanden, både för oförskyllda och självförvållade — kanske i synnerhet för de självförvållade, för vilka hon inte vill bära ansvaret.

Maktlystnaden hör till de primitiva drifterna hos människosläktet. Vi måste därför räkna med viljan att påverka andra, att behärska andra, som en konstant faktor i språkutvecklingen. Denna maktvilja har naturligtvis spelat en ofantlig roll för språkets utbildning till ett allt ändamålsenligare avsiktligt meddelelsemedel. Men det bör icke föröfömmas — vilket härsklystnaden noggsamt vet — att människorna i regeln påverkas lättare och säkrare, om man vädjar till deras affekter än till deras förnuft. Ehuru maktviljan säkerligen har bidragit till språkets rationalisering, har denna kraft otvivelaktigt också befördrat utvecklingen av de affektivt verkningsfulla uttrycksmedlen.

Av stor vikt i språkets historia är vidare frågan om tankelevets och affekternas växelverkan. Både kvantitativa och kvalitativa skillnader spela här in. En våldsam förbittring grumlar tankens klarhet. En ljus och energisk sinnesstämning eggjar fantasien. En lugn beslutsamhet kan överföras till själva

tankeprocessen: man ger inte tappt, förrän man har löst ett problem. Lättrördhet, sorglöshet, ytlighet, slapphet, feighet äro egenskaper som ej låta förena sig med ett djupare tankelev. Tanken brukar lugna och rena affektlevet, men kan också uttorka känslan och förlama viljan. Omvänt kan djupare insikt fördjupa vår känsla, stärka vår indignation, stålsätta vår vilja i det godas tjänst.

Det kunde tyckas att alla dessa högst banala psykologiska sanningar ha bra litet eller kanske ingenting alls med språkvetenskap att göra. Men om man inte förlorar ur sikte, att språket är ett uttryck för *hela* vårt själsliv, behöver man inte gå långt på den språkliga analysens väg för att finna, att språkets gestaltning i hög grad har bestämts just av de affektiva krafternas samspel med de intellektuella.

Sitt mest direkta uttryck finner vårt affektlev i det talade språkets *tonfall*. Med »tonfall» förstås framför allt modulationerna i röstens styrka, höjd och klangfärg. Det torde vara omöjligt att påstå, att något bestämt intellektuellt betydelseinnehåll är knutet vid dessa modulationer. Vår uppfattning av dem förmedlas naturligtvis av våra föreställningar om själva ljudbilderna, men dessas uttrycksvärde uppfattas, liksom i musiken, direkte av känslan. Detta förhållande utesluter inte, att språkets tonfall, liksom musikens tonspråk, är i viss mån reglerat och konventionaliserat. Annars skulle vi knappast med så stor säkerhet anse oss kunna skilja mellan äkta och falska tonfall. Vari denna konventionalisering består är emellertid inte gott att säga. Jag syftar nu icke på sådana saker som ordaccentens läge, den musikaliska accenten m. m., vilka följa bestämda regler, olika för olika språk. Saken är inte närmare undersökt, och hithörande omständigheter äro naturligtvis ytterst svåra att analysera. *En sak vill jag i alla fall påpeka: att det bildade talet kräver ett jämförelsevis dämpat röstläge, och detta dämpade röstläge är i sin tur en förutsättning för en finare modulering av stämman. Röstens dämpning kräves av samma konvention som fordrar, att en bildad människa över huvud skall behärska uttrycken för sina känslor. Jag vill läm-*

na osagt i vilken utsträckning vi här hemma ha lärt oss att tillämpa denna konvention på röstbehandlingen, och nöjer mig med att framhålla huru mycket uttrycksfullare vårt tal kan bli, om vi hålla oss till det dämpade röstläget. Det finare modulerade talet är nog ett ganska sent kulturförvärv. Jag har det intrycket, att det »bildade» tonfallet kan låta bra lika i skilda språk, medan skillnaden är mycket stor mellan bildat och obildat tonfall i samma språk. Den yttersta grunden till det bildade tonfallets likformighet är naturligtvis det likformiga känsloläget hos bildade människor. Men jag håller för troligt att härmed har förenat sig en konventionell utjämning av röstbehandlingen, som har spritt sig längs den europeiska överklasskulturens utbredningsvägar.

I »tonfallet» kan man inbegripa talets tempo och rytm. Både tempo och rytm äro direkta uttryck för den talandes sinnesstämning, och deras uttrycksvärde uppfattas säkerligen, liksom i musiken, direkte av åhörarens känsla. Det hindrar inte att både tempo och rytm i viss mån äro konventionaliserade och i viss mån bundna av det använda ordmaterialet.

Skriftspråket har ju intet direkt uttryck för röstens kvaliteter, och egentligen inte heller för tempot. Men en god författare skriver ändå så, att både en god uppläsare och en uppmärksam tyst läsare får ut ett levande tonfall och ett riktigt tempo. Jag behöver väl inte påpeka, att det framför allt är affektinnehållet i den skrivna framställningen som har bruk för de akustiska uttrycksmedlen: den känsla som sjunger i en dikt, den vilja som slår på trumman i en agitationsartikel. Rytmen är det akustiska uttrycksmedel på vars trogna överföring till läsaren den skrivande kan räkna säkrast, och i skrift kan man ägna rytmen större omsorg än i det improviserade talet. Rytmen är det skrivna ordets nerv. Ingen skribent som vill göra intryck på sin läsare bör försumma att anpassa rytmen efter innehållet i vad han skriver. Om man en gång har vant sig att ge akt på rytmens växlingar hos olika författare, förstår man dess betydelse för uttrycksfullheten icke endast i vers, utan också i prosa.

Att affektlivet påverkar vårt uttal är obestriddigt. I vilken omfattning uttalsvanor, som ha blivit fasta och allmänna i språket, kunna ha framkallats av affektiska orsaker, är däremot åtminstone ännu så länge en öppen fråga. Röster ha icke saknats som ha velat förklara språkets förändring över huvud ur sådana orsaker. Men frågan om språkets förändring är naturligtvis alltför invecklad för att kunna besvaras med en så enkel formel. Ett och annat kan man ändå visa på med tämligen stor trygghet. Vi känna alla till en typ av familjära personnamn: *Kalle* för *Karl*, *Ville* för *Vilhelm*, *Nisse* för *Nils*, *Lasse* för *Lars*, *Ludde* för *Ludvig*, *Janne* för *Jan*, o. s. v. Det utmärkande för dessa är att en konsonant i den högtidligare namnformen har blivit fördubblad (och dessutom att de ha fått en ändelse *-e*, men frågan om ändelsen skall jag inte nu gå in på). Det antages allmänt att denna fördubbling av konsonanten, som annars vore svår att förklara, beror på en kraftigare artikulation under känslans inflytande. Denna företeelse är gammal och spridd. Den möter oss i olika språk: i tyska, latin, grekiska, sanskrit, ja även i språk som äro obesläktade med de indoeuropeiska. Samma psykologiska orsak har på skilda håll haft samma verkan. Det är begripligt att just personnamn ha varit utsatta för detta inflytande av känslan. Och lägg märke till att dessa namnformer äro familjära, att de höra till det förtroliga, affektbetonade språket. Samma företeelse kan till yttermera visso iakttagas hos ord som icke äro riktiga egennamn, men som stå sådana nära, och som också höra till det familjära, känslbetonade språket. Hit höra ord som *husse* för *husbonde*, *matte* för *matmor* samt hela raden av de i skolpojkslang (åtminstone under min skoltid) vanliga förvrängningarna av läroämnenas namn: *matta* 'matematik', *hissa* 'historia', *bibba*, 'biblisk historia', *jägga* 'geografi', *rella* 'religion.' Naturligtvis är saken inte så att förstå, att var gång en sådan form användes, den talande behärskas av en särskilt stark känsla. Men de begrepp som hithörande ord beteckna framkalla rätt ofta en viss känsla, och på den grund ha normalorden omformats efter en sedan gammalt produktiv ordbild-

ningstyp med vilken en familjär känslöfärg allt fortfarande är förenad. Att orden kännas som »familjära» innebär ju intet annat, än att känslan förhåller sig på ett visst, förtroligt sätt till namnens bärare. Om en del personnamn som höra hit gäller dock, att de ej längre kännas som familjära — nämligen om det motsvarande högtidligare namnet ej längre för språkmedvetandet förbindes därmed eller om det har gått förlorat. — Typens fria utveckling framgår också därav att dubbelkonsonanten icke alltid utgör en förstärkning av stammens slutkonsonant — t. ex. *Bebbe* av *Bertil*, där i stället namnets begynnelsekonsonant upprepas i förstärkt form. — Upprepning av ett språkelement är, i förbigående sagt, ett på olika sätt utnyttjat uttrycksmedel för affektbetonade betydelsevariationer, t. ex. ett bevekande »Kom, kom», ett avvisande »nej, nej, nej», ett jollrande »den lilla, lilla gumman i den lilla, lilla stugan».

Men med alla dessa exempel ha vi redan kommit över från frågor om uttalet till frågor rörande grammatiska former, syntax, ordförråd och stil.

De familjära orden av typerna *Kalle*, *husse*, *bibba* äro alltså ordbildningstyper där den specifika betydelsemodifikationen är väsentligen affektiv. I vårt språk ha vi inte så mycket som kan föras hit. I andra språk finna vi mera. Hit höra t. ex. diminutivbildningar, såsom i tyska ord på *-chen* och *-lein*. Med betydelsemodifikationen 'liten' är vanligen också förbunden en ton av ömhet eller medkänsla. Ty, *Mütterchen* kan jämföras med ett smeksamt 'lilla mor'. I Goethes »Röslein, Röslein, Röslein rot» är det naturligtvis inte endast blomans — eller flickans — yttre litenhet som bestämmer ordets valör. — I de romanska språken finnes en rik flora av hithörande bildningar: avledningsändelser som ha till uppgift att modifiera betydelsen på liknande sätt. Från diminutivbetydelse kan man över bitonen medlidande komma också till ett föraktfullt eller klandrande omdöme. Italienskan har flere sådana bildningar, t. ex. *libro* 'bok'; *liber-colo* 'en otäck liten bok', *dottore* 'doktor': *dottor-accio* dålig, okunnig doktor'; *carta* 'papper': *cart-accia* 'gammalt papperskräp', *cart-uccia*

'dåligt papper'; *medico* 'läkare': *medic-astro* 'kvacksalvare'. Suffixet i det sista exemplet, *-astro*, fanns redan i latinet och var ursprungligen inlånat från grekiskan (*-astēr*). Hos Cicero förekommer ordet *Fulviaster* 'en som imiterar Fulvius'. I svenskan ha vi lånorden *poetaster* 'dålig poet', *kritikaster* 'dålig kritiker'. Här föreligger ju en tydlig begreppsmodifikation. Men denna begreppsmodifikation innebär ett nedsättande omdöme, och såsom alla värdeomdömen vilar det på emotionell grund. I tyskan förekommer ett verbalsuffix *-eln* med nedsättande betydelse: *klügeln* (*klug*) 'vara alltför subtil, överklok', *frömmeln* (*fromm*) 'vara överdrivet from, hyckla fromhet'. Till *deuten* 'tyda, tolka (en text)' har bildats *deuteln* 'vara alltför spetsfundig i sin tolkning'.

En formkategori av utpräglad affektiv art är *imperativ*. Dess ursprungliga och direkta uppgift är att kungöra den talandes vilja: »Kom!», »Lyd!», »Tig!», »Var tyst!» Huru starkt viljebetonad imperativen är, framgår indirekte därav att imperativer ofta måste omskrivas, om man inte vill vara ohövlighet, eller de förses med mildrande tillägg: »Får jag be om saltkaret?», »Jag vore tacksam, om ni ville komma», eller »Var så god, var så snäll, var så hygglig, var så innerligen snäll och gör så eller så». Tonfallet spelar naturligtvis också en stor roll för imperativens hövlighetsgrad.

Om de olika *satsstyperna* som uttryck för olika affekter talade jag i början av min föreläsning: om uppmanings- och frågesatser som viljeuttryck, utrops- och önskesatser som känslouttryck. Satsstypernas utbildning står ju i nära samband med användningen av de olika modi: imperativ, konjunktiv, indikativ (som de vanligen kallas i svenskan). I vissa språk talar man också om »optativ» — önskans modus. Jag skall inte här gå närmare in på dessa frågor, vill endast framhålla, att konjunktiven ju ofta är uttryck för en önskan, t. ex. »länge leve konungen!» — i omskriven form »ja må han leva, ja må han leva» o.s.v. Och det må nämnas att redan en grammatiker i antiken hade insett, att modi ha till uppgift att uttrycka, som han säger, »själens olika förhållningssätt». Detta

är alldeles riktigt sagt. Men vad innebär det annat, än att dessa grammatiska kategorier ha tillkommit för att uttrycka de olika sidorna hos vårt själsliv — ingalunda endast våra tankar!

Sitt mångsidigaste och viktigaste uttryck (jämte tonfallet) har affektivet emellertid fått i ordförråd och stil.

Känslans (delvis också viljans) uttrycksbehov har skapat en grupp av ord som brukar räknas som en särskild ordklass: interjektionerna. Deras affektiva karaktär inses utan vidare. De äro av särskilt intresse därför att de visa, att det intellektuellt preciserade betydelseinnehållet hos ett ord kan vara reducerat till ett minimum, liksom också att den konventionella ljudformen kan vara underkastad mycket starka växlingar, då affekterna äro med i spelet. Samma interjektion kan vara uttryck för alldeles olika känslor («Ack så roligt!»: «Ack, så bedrövt!»). *Asch* växlar med *äsch*, *usch*, *åsch*, *isch*, *ysch*. Detsamma gäller de s. k. sekundära interjektionerna, d. v. s. ord och uttryck som från början ha haft en fixerad intellektuell innebörd, men ha nedsjunkit till rena känslouttryck. Hit höra framför allt svordomarna och deras ekvivalenter. *Tamme fan* betyder ju från början 'tage mig fan' och ingick i en villkorlig självförbannelse: 'må den onde taga mig, om det inte förhåller sig som jag säger!' Att inlägga en motsvarande mening i *tammekatten* är ju orimligt. Ärkebiskop Sundberg hade språkpsykologiskt sett alldeles rätt, när han bemötte sin domprosts förebräelser för flitigt åkallande av djävulen med att svara: «Min fan är inte värre än brors katt». Att svordomarnas ljudgestalt omformas beror delvis på mekanisk nötning av ofta och tanklöst använda ord, men delvis också på motvilja att säga ut de fula orden sådana de egentligen äro — tidigare av vidskeplig fruktan, senare av smaskäl: *fan*, som från början är ett omskrivande ord, förmildras till *fanken*, *fasen*, *fadren*, *farao* o. s. v. Men att detta har kunnat ske i så stor utsträckning, det beror på att ljudgestalt och begreppsligt innehåll äro så likgiltiga vid utpräglade känslouttryck. Tonfallet och situationen göra det tillräckligt klart

vad som menas. Snart sagt vilka ord som helst kunna duga till interjektioner eller okvädinsord. Jag känner en person som en tid brukade använda stadsnamnet *Barcelona* som kraftord; han kunde inte själv uppge någon anledning till sitt påhitt. I några av Topelius' barnskådespel improvisera de uppträdande personerna långa rader av okvädinsord: Bonden i Rinaldo Rinaldini kallar pojkar som ha stulit hans kålrötter bl. a. «äppelskalare, uggleprinsar, fanjunkare, mönsterskrivare, kuriositeter!» Det sista ordets betydelse var förmodligen obekant för bonden själv. Men det gjorde det troligen bara verkningfullare i hans öron. Jag har på olika håll sett uppgifter om att ett obegripligt skällsord just på grund av sin obegriplighet anses särskilt kraftigt. Det uppges t. ex. av Darwin, och detsamma säges av ett par personer i romaner av Anatole France och Jacob Wassermann. Saken är psykologiskt lätt att förklara: dels inger det hemlighetsfulla en känsla av skräck eller obehag, dels brukar stark förbittring vara förenad med intellektuell förvirring.

Interjektionerna och skällsorden ha stort språkpsykologiskt intresse, men deras plats i litteraturen och livet — åtminstone i kulturmänniskans liv — är ganska blygsam. Den talande eller skrivande har lyckligtvis också ord av annat slag att välja på för att uttrycka sina affekter.

För det första innehåller språket naturligtvis en mängd ord, som äro direkta uttryck för våra föreställningar om affektivet och dess yttringar: *känsla*, *vilja*, *gråt*, *skratt*, *vrede*, *sorg*, *glädje*, *sörja*, *glädjas*, *sorgsen*, *bedrövad*, o. s. v. o. s. v. Deras stora roll i språket är så självfallen, att jag inte behöver uppehålla mig närmare vid dem. Som predikat till ett subjekt i första person ge de ju direkt uttryck åt den talandes känsla eller vilja: »Jag är glad», »Jag är bedrövad», »Jag vill ha en cigarr».

Men språket har också mindre direkta medel genom vilka den talandes sinnesstämning kan komma till uttryck. Jag återkommer till namnformer av typen *Ville*, *Ludde* och slangord som *bibba*, *jägga*. Jag nämnde att dessa ord äro familjära, att med dem är förenad en familjär känslöfärg. Nu

gäller det om en stor mängd av språkets ord att med dem är förenad en känslöfärg av ett eller annat slag: familjär, högtidlig, poetisk o.s.v. Jämför ordparen *händer: labbar; springa: luffa; häst: gångare; svärd: glav(en); överlämna: antvarda*. De betyda icke detsamma, men betydelseskilnaden ligger icke, eller åtminstone icke företrädesvis, i någon begreppsskilnad. I bibeln heter det: »Människosonen skall antvardas till att korsfästas». Ordet »överlämnas» skulle ju i sakligt avseende göra lika god tjänst. Men just den omständigheten att ordet *antvarda* förekommer i bibeln har givit det en högtidlig klang, en biton, en känslöfärg, som numera får anses ingå i dess betydelse. Varför använder Tegnér i Frithiofs saga åtminstone på två ställen ordet »gångare» i st. f. »häst», Runeberg i Adlercreutz ordet »glav» i st. f. »svärd», »värja» eller »sabel»? Huvudsakligen därför att dessa ålderdomliga ord ha syntts dem mera poetiska. Från början betydde *gångare* helt enkelt »passgångare» och var intet poetiskt ord, och ordet *glav* eller *glaven* betydde egentligen »spjut» och har endast genom ett missförstånd fått betydelsen »svärd».

När under nyromantiken för hundra år sedan den fornnordiska diktningen och de medeltida folkvisorna kommo på modet, tycktes deras ordförråd poetiskt, och en del därav införlivades med det nyare poetiska språkbruket. Om det sammanhang i vilket ett ord brukar förekomma har en utpräglad känslöfärg, smittar denna färg av sig på ordet, så att detta framdeles kan brukas endast i ett likartat sammanhang, där en sådan känslöfärg är på sin plats.

Det är en sak för sig att många ord äro neutrala och kunna brukas i sammanhang av olika färg, och att färgen hos ett ord kan förändras. Ett ursprungligen familjärt ord kan undantränga ett äldre normalord, som på den vägen göres ovanligt och får en ålderdomlig klang. Ordet *flicka* var säkerligen från början ett familjärt ord, smeksamt eller skämtsamt eller kanske nedsättande. Det gamla normalordet för begreppet var *mö*, som nu är ålderdomligt och poetiskt.

Förutsättningen för uppkomsten av en viss känslöfärg hos

en del ord är den, att olika språksammanhang ha en olikartad förhärskande känslöfärg. Den olika känslöfärg som genomgår framställningen är vad som framförallt karakteriserar språkets skilda stilarter: det vardagliga talspråket, det poetiska språket, den litterära prosan, den sakliga prosan o. s. v. I vissa fall bero skiljaktigheterna också delvis på de olika ämnen som behandlas: så t. ex. kan man tala om den juridiska stilen, om lagspråket, om affärsspråket o. a. fackstilar. Men om man ser bort från de speciella facktermer som betingas av stoffets olika art, så är det nog den olika känslöfärgen som framför allt utgör skillnaden mellan stilarterna. Därvidlag är särskilt den saken av vikt, om en personlig känsla får komma till uttryck eller inte. Så t. ex. uppvisa det familjära talspråket och det poetiska språket en del överensstämmelser, på den grund att de båda äro utpräglat personliga stilarter, ehuru den känsla som talar i dem naturligtvis är olika kvalificerad.

Jag kan inte här karakterisera de olika stilarterna närmare. Jag måste nöja mig med att understryka det faktum att stilarternas differentiering väsentligen vilar på känslans grund, och att sålunda den språkman som inte frågar stort efter känslans roll i språklivet heller inte kan förklara ett förhållande av den mest genomgripande betydelse för hela språkutvecklingen.

När vi ge akt på de stilistiska valörensorna, föras vi över till en sida av frågan om känslans och viljans betydelse i språklivet som det ännu återstår för mig att beröra, nämligen frågan om vår känslas och viljas förhållande till själva språkmaterialet, vår syn på språket som sådant, vår värdering av språket, våra språkliga strävanden av olika slag. Ett folks, en enskild människas förhållande till språket är betydelsefullt för folket och för individen och har sitt inflytande på språkets gestaltning och öde.

Naturligtvis har människornas förhållande till språket under alla tider först och främst bestämts av *praktiska* hänsyn. Som en praktisk angelägenhet kan i stor utsträckning också anses ett rent skolmästerligt grammatiserande och en elementär strävan till språkriktighet. Viktigast från denna syn-

punkt är strävandet till klarhet och precision i uttrycket. Sådana rent praktiska strävanden kunna naturligtvis också vara förbundna med mera ideella motiv, både ett ömtåligt ärlighetssinne och vördnad för språket som kulturfaktor.

Vördnaden för språket har gamla anor. Men som så mycken vördnad här i världen, var denna till en början av det vidskep-liga slaget. Hit hör allt som kan rubriceras såsom tro på »or-dets kraft», »namnets makt». Ordmagi har väl bedrivits av alla folk — i varje fall både av de gamla nordborna och av fornfin-narna. Spår av ordmagiska föreställningar kunna ännu skön-jas. Man fruktade att nämna farliga saker vid deras rätta namn. Vargen var farlig. Därför ersattes det gamla ordet *ulv* delvis med *varg*, som egentligen betyder 'skadegörare', eller med en neutral omskrivning som *gråben*, eller med ett inställsamt namn som *gulltass*. Gud och djävulen voro farliga att nämna, därför omskrivas de som »Herren», som »den onde». I det reli-giösa språkets konservatism har man nog inte att se endast en pietetskänsla av upplyst slag, utan också ett stycke övertro på makten av de heliga orden såsom sådana.

Den *estetiska* känslan för språkets skönhet och uttrycksfull-het är säkert mycket gammal, åtminstone hos diktkonstens utövare och älskare. Antikens författare och de fornordiska skalderna och sagoberättarna ha här grundlagt en tradition som aldrig har brutits i vår kulturhistoria, utom stundom under den religiösa fanatismens inflytande. Men naturen tar ut sin rätt: också mycket stränga fromma ha en andlig diktning.

Yngst är den *nationella* känslan för språket. Den är ett barn av renässansen, då modersmålet kom till heders i de fram-växande europeiska nationalstaterna och kultursamfundet. Tillbakaträngd under upplysningens kosmopolitiska skede, blomstrade denna känsla åter upp under nyromantiken. Ur nyromantikens strömningar växte den moderna språkforsk-ningen fram i Tyskland, där bland dess föregångsmän åtmin-stone bröderna Grimm, Wilhelm v. Humboldt och Friedrich v. Schlegel hyllade romantikens idéer. I Sverige var göternas nationella utsäde en förutsättning för språkforskningens första

uppblomstring under 1800-talet med Rydqvist. Hos oss växte fennomanien fram på romantikens grund. Detsamma gäller vår svensketsrörelse. Axel Olof Freudenthal stod under in-flytande av den götisk-romantiskt färgade skandinavismen, och han blev banbrytaren både för svensketsrörelsen och för den nordiska språkforskningen i vårt land. I nyaste tid, då vår nationella ställning har blivit så starkt hotad, har kärleken till modersmålet tagit sig uttryck också i ett ganska allmänt intresse för språkets vård. Jag behöver endast nämna profes-sor Hugo Bergroths namn för att ni skola förstå vad jag åsyftar. Ingen har större förtjänster än han om det språkrensningsar-bete som nu bedrivs hos oss, till den svenska sakens fromma.

Men detta språkrensningsarbete är ju av övervägande nega-tivt slag. Vi få icke låta det stanna därvid. Vårt personliga förhållande till språket får inte inskränka sig till att vi lära oss undvika en del elementära fel. Endast ett djupare inträngande i språket kan lägga den fasta grund för vår kärlek till moders-målet som behöves i en farofylld tid. Ett rätt förhållande till språket tillför också den enskilda människan de högsta värden. Den som vårdar sig om det språkliga uttrycket för sina tankar, han kommer samtidigt att vårda sig om själva tankarnas reda och sanning. Den som söker ett fulltonigt uttryck för sina känslor, han skall erfara vad utlösningen i ord betyder för känslor-nas liv. Den som ställer sin viljas kraft i goda strävandens tjänst, han skall finna att också ett ord kan vara en befriande handling.

För ett sådant personligt fördjupat förhållande till språket, till modersmålet, kan den teoretiska språkforskningen bidra att skapa vissa förutsättningar. Men den kan göra det endast om den mer än hittills beaktar förhållandet mellan innehåll och form i språket över huvud, och särskilt de affektiva bestånds-delarnas roll i språkets liv. En inriktning av det rena forsk-ningsarbetet åt detta håll ter sig för mig som en av de viktigaste uppgifterna i detta nu också från rent vetenskaplig synpunkt. Och det ligger i sakens natur att det är inom ramen för moders-målets studium som denna art av forskning skall bedrivas. En-

dast med modersmålet kunna vi äga den djupa förtrogenhet som möjliggör den inträngande analys det här behöves.

Vetenskapen är ju icke isolerad från livet och dess krav. Allra minst gäller det en vetenskap som modersmålsforskningen, enkannerligen på en tid då modersmålets ställning är beträngd. Väl måste vetenskapsmannen draga sig undan dagsbullret för att finna arbetsro. Han arbetar ändå tiden och livet i händerna. Han gör det i varje fall, om han själv ser de trådar som leda över från teorien till livet. Dem ser en språkforskare, när han ger sig i kast med frågan om förhållandet mellan språkets innehåll och form. I sådan belysning låter oss modersmålets historia skönja rötterna till vår nationella existens. Och om vi uppfatta språket som ett uttryck för *hela* vårt själlsliv, visar oss ett fördjupat studium av förhållandet mellan språkets innehåll och form rätt in i frågor om det högre själlslivets växt — våra möjligheter att mottaga intryck och finna uttryck och sålunda träda i fruktbar växelverkan med idéer och människor. — Det andliga hos människan är det centrala objektet för den humanistiska vetenskapen i alla dess grenar. Därför är, näst livet självt, den humanistiska vetenskapen, jämte konsten, den andligt levande människans förnämsta läromästarinna. En språkforskare och lärare i modersmålet bör därför, lika väl som en filosof, en estetiker, en historiker, söka att med *sin* vetenskaps hjälp kasta ljus över själens liv och högsta behov.

